

Gréckokatolícka cirkev na Slovensku po druhej svetovej vojne

Michal Barnovský

Dejiny gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku po druhej svetovej vojne sú plné dramatických zápasov s politickou mocou, utrpenia kňazov a biskupov, ale aj triumfu viery. Beatifikácia dvoch biskupov Pavla Gojdiča a Vasiľa Hopka pápežom Jánom Pavlom II. symbolicky potvrdzuje túto skutočnosť. Z hľadiska štátnej cirkevnej politiky možno povojnové dejiny gréckokatolíckej cirkvi rozdeliť na niekoľko období. Prvé sa v podstate kryje s tzv. ľudovodemokratickým obdobím od oslobodenia Slovenska roku 1945 do februárového prevratu 1948. Druhé obdobie sa končí administratívnou likvidáciou gréckokatolíckej cirkvi prostredníctvom jej pravoslavizácie v apríli – máji 1950. Tretie osemnásťročné obdobie od mája 1950 do začiatku roka 1968 sa často označuje za katakombálne. V tom čase gréckokatolícka cirkev z hľadiska štátnej moci neexistovala, pretože v apríli 1950 sa gréckokatolíci „vrátili“ k „pôvodnej“ pravoslávnej viere. Kňazi, ktorí neboli ochotní opustiť svoju vieru, boli zbavení štátneho súhlasu na vykonávanie pastoračnej činnosti a presídlení do Česka. Cirkev však nezanikla, pôsobila v podzemných podmienkach. Štvrté obdobie začalo rokom 1968, keď bola povolená činnosť gréckokatolíckej cirkvi, pokračovalo v tzv. normalizácii a skončilo roku 1989. Po páde komunizmu sa začalo nové obdobie aj pre gréckokatolícku cirkev. V tomto príspevku sa pokúsim o stručnú charakteristiku predovšetkým prvých troch období a roku 1968.

Podľa schematizmu z roku 1948 mala gréckokatolícka cirkev na Slovensku 239 farností, 1 055 filiálok a 237 245 veriacich prevažne na východnom Slovensku.¹ Štatistika zo sčítania obyvateľstva k 1. marcu 1950 vykazovala 225 495 gréckokatolíkov na Slovensku, čo predstavovalo 6,42 % z celkového počtu obyvateľstva.² Ordinariát v Prešove od roku 1947 s dvoma biskupmi spravoval všetky gréckokatolícke farnosti v Československu, vrátane tých na Slovensku, ktoré patrili k mukačevskej a hajdudorožskej apoštolskej administratúre. Postavenie gréckokatolíckej cirkvi v prvých mesiacoch a rokoch po skončení druhej svetovej vojny bolo relatívne priaznivé, hoci aj ona bola postihnutá – podobne ako ostatné cirkvi – poštátnením cirkevných škôl a internátov a v dôsledku vojnového pustošenia zapasila s nedostatkom materiálnych a finančných prostriedkov.³ Požívala úctu veriacich a dôveru vtedajších vládnucich kruhov.

Cirkevná politika ani jednej z dvoch hlavných politických strán na Slovensku – Demokracickej strany (DS) a Komunistickej strany Slovenska (KSS) – nemala protigréckokatolícky náboj. Obidve, no najmä komunisti, z politického hľadiska rozlišovali medzi rímskoka-

1 V Česku boli dve farnosti, v Brne a Prahe so 4 filiálkami a so 68 400 veriacimi. ŠTURÁK, P.: Dejiny gréckokatolíckej cirkvi v Československu v rokoch 1945 – 1989. Vydavateľstvo Petra, Prešov 1999, s. 65 – 70.

2 Podľa tohto prameňa bolo v Česku 32 865 gréckokatolíkov.

3 Bojovými operáciami bolo najviac postihnuté východné Slovensko, kde žila podstatná časť gréckokatolíkov.

tolickou a gréckokatolíckou cirkvou. Kým rímskokatolíckej hierarchii a kňazom vytýkali kolaboráciu s ľudáckym režimom počas vojnovnej Slovenskej republiky, gréckokatolíckych duchovných pastierov na čele s biskupom P. Gojdičom vnímali ako odporcov tohto režimu. Tento obraz sa u nich utváral pod vplyvom konfliktov gréckokatolíckeho ordinariátu s mocenskou elitou Slovenskej republiky a v dôsledku masovej účasti gréckokatolíkov v protifašistickom boji. Sám biskup Gojdič nebol nijako nadšený ľudovodemokratickým zriadením. Ohradil sa proti výmene riaditeľov v cirkevných školách a poštátnenie týchto škôl označil za zásah do života cirkvi, ktorý je v rozpore so záujmami štátu a ústavou.⁴ Vzhľadom na to, že nepoznal, a ani nemohol poznať mechanizmus nového politického systému a jeho smerovanie, zaujal k nemu spočiatku vyčkávací postoj. Štátna bezpečnosť charakterizovala jeho vzťah k ľudovodemokratickému zriadeniu ako vlažný bez politickej angažovanosti.⁵

Postavenie gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku nebolo síce v prvých povojnových rokoch ideálne, no bolo nesporne lepšie ako postavenie sesterských cirkví v západnej a Zakarpatskej Ukrajine, ako aj v Poľsku, kde gréckokatolícky klérus bol už vtedy terorizovaný a prenasledovaný. Aj porovnanie so stavom po vzniku ČSR roku 1918 vyznieva v prospech tzv. ľudovodemokratického obdobia. Gréckokatolícka cirkev na Slovensku v rokoch 1945 – 1947 bola viac skonsolidovaná a vládnucci kruhmi uznávaná ako na začiatku 20. rokov 20. storočia. Vtedy bola oslabená vnútornými rozpormi a mocenské štruktúry ju viacmenej pokladali za maďarónsku cirkev, to znamená, za štátne nespoľahlivú cirkev. Treba však zdôrazniť, že už v rokoch 1945 – 1947 sa uskutočnili udalosti a prijali rozhodnutia, ktoré determinovali cirkevnú politiku v neskoršom období. Vzťah komunistov ku gréckokatolíckej cirkvi začal chladnúť už po májových parlamentných voľbách 1946, keď gréckokatolícki duchovní dali najavo, že viac sympatizujú s DS ako s KSS. V nasledujúcom roku ich Štátna bezpečnosť už upodozrievala z podpory banderovcov.⁶ Do podozrenia sa dostali aj obidvaja biskupi – sídelný biskup P. Gojdič a pomocný biskup V. Hopko,⁷ k čomu prispelo aj ich úsilie pomáhať utečencom z Poľska a Ukrajiny. Väčšinou šlo o ukrajinských gréckokatolíkov, medzi ktorými bolo aj nemálo kňazov a rehoľníkov. Tých P. Gojdič podľa možnosti umiestňoval do uprázdnených farností a kláštorov na Slovensku a v českých krajinách a pokúšal sa im pomôcť pri legalizácii ich pobytu v ČSR. Štátna bezpečnosť ovládaná komunistami však videla takmer v každom utečencovi z Poľska a Ukrajiny banderovca alebo jeho agenta. Gojdičova pomoc ukrajinským utečencom sa nepozdávala ani mnohým

4 PETRANSKÝ, I. A.: Štát a katolícka cirkev na Slovensku 1945 – 1946. Garmond, Nitra 2001, s. 127 – 128.

5 BARNOVSKÝ, M.: Likvidácia gréckokatolíckej cirkvi v Československu roku 1950. Soudobé dejiny, ročník 8, 2001, č. 2 – 3, s. 316.

6 Banderovci – zaužívaný názov Ukrajinskej povstaleckej armády (UPA), vojenskej formácie Organizácie ukrajinských nacionalistov (OUN), podľa vodcu Stepana Banderu.

7 Ministerstvo vnútra v liste VII. odboru Povereníctva vnútra z 22. 4. 1947 uvádzalo: „Z doterajšieho výsledku šetrenia vzniká domnienka, že farár Hučko nebol ústrednou postavou ilegálnej banderovskej organizácie na území ČSR, ale že touto osobou je buď biskup Gojdič, alebo, čo je pravdepodobnejšie, provinciál Sabol“. BARNOVSKÝ, M.: c. d., s. 316. Štátna bezpečnosť za nedôveryhodnú osobu pokladala aj biskupa Hopka, čo dokumentujú nasledujúce fakty: Ministerstvo vnútra v Prahe 14. 11. 1947 oznámilo VII. odboru Povereníctva vnútra, že upodozrieva biskupa Hopka, že je spojkou banderovcov. Ďalej sa v liste uvádzalo: „Je veľmi pravdepodobné, že u neho je centrum celého hnutia Ukrajincov proti ZSSR na východnom Slovensku a v ČSR vôbec“. Odbočka Štátnej bezpečnosti v Prešove v liste VII. odboru Povereníctva vnútra z 6. 2. 1948 potvrdzuje podozrenie, že Hopko je vedúcou osobnosťou v OUN na území Československa, ale zároveň dodáva, že zatiaľ sa jej nepodarilo nič zistiť v tomto smere, pretože nemá spolupracovníka z okruhu V. Hopka. Archív Ústavu pamäti národa (ďalej ÚPN), fond KS ZNB – S ŠtB Bratislava, zväzky starých písomností, sign. S-276/1 škatuľa 20, s. 11 – 15.

slovenským demokratom, ale z iného dôvodu. Hodnotili ju ako snahu biskupa posilniť rusínsko-ukrajinský smer v gréckokatolíckej cirkvi.⁸ Napokon si P. Gojdič pokazil reputáciu aj u prezidenta republiky Edvarda Beneša, keď počas audiencie 19. novembra 1945 z poverenia slovenských biskupov predniesol prosbu, aby bývalý prezident Slovenskej republiky Jozef Tiso bol v prípade odsúdenia ušetrený popravou, na čo Beneš reagoval slovami: „*Pán biskup, to nie je Vaša vec. Nedávajte prsty do pahreby*“.⁹

Ešte dôležitejšiu úlohu zohral vonkajší faktor – vyostrenie vzťahov medzi Sovietskym zväzom a Vatikánom a podriadenie pravoslávnej cirkvi v Československu moskovskému patriarchovi v roku 1946. Zrušenie Brestskej únie s Rímom na západnej Ukrajine v marci 1946 bolo prvým dôsledkom vyhrotených rozporov s Vatikánom. Existujú určité indície, že pravoslávna cirkev v Československu sa už v tomto období usilovala rozšíriť svoje rady na úkor gréckokatolíkov a začala sa pripravovať na budúce splynutie gréckokatolíkov a pravoslávnych, a to tak, že niekoľkonásobne početnejšia cirkev sa pripojí k malej pravoslávnej cirkvi v ČSR. Predseda Sovietsu pre Ruskú pravoslávnu cirkev Grigorij G. Karpov už v júni 1946 po návrate z Československa, kde sa stretol aj s prezidentom republiky, navrhol sovietskej vláde, aby prijala „*opatrenia na rozloženie uniatskej cirkvi na Slovensku a na jej postupný prechod na pravoslávie*“.¹⁰ Nevieme, či vláda tento návrh akceptovala, no z vývoja neskorších udalostí možno usudzovať, že ho nezamietla. Je pravdepodobné, že návšteva exarchu moskovskej patriarchie arcibiskupa Jelevferija (občianskym menom Benjamín Voroncov) východného Slovenska v septembri 1946 nejako súvisela s návrhom Karpova. V podmienkach politickej plurality a obmedzenej demokracie bol však tento projekt nerealizovateľný, ba ani samotná pravoslávna cirkev na Slovensku ešte nebola pripravená zvládnuť „*prijatie*“ gréckokatolíkov.

Po nastolení komunistického monopolu moci vo februári 1948 a jeho upevnení nadobudla cirkevná politika štátu protigréckokatolícke zameranie, a tým sa začalo druhé obdobie v povojnových dejinách tejto cirkvi. V dokumente cirkevného oddelenia Ústredného akčného výboru Národného frontu (ÚAV NF) s názvom Návrh na riešenie náboženských otázok v ČSR sa prvýkrát stretávame so zámerom likvidovať gréckokatolícku cirkev. Na porade zástupcov cirkevnej komisie ÚAV NF s vedúcimi komunistickými funkcionármi 30. augusta 1948 bol tento návrh schválený. Podľa neho sa v tretej etape riešenia náboženských otázok mal dosiahnuť konečný cieľ: „*vyľúčiť vatikánsky vplyv z našej vnútornej politiky*“ tým, že sa vyhlási rímskokatolícka cirkev v Československu za „*národnú katolícku cirkev, ktorá je od Ríma nezávislá*“. Práve v tejto súvislosti sa hovorilo o gréckokatolíckej cirkvi, ktorá vraj robí rovnakú reakčnú politiku ako rímskokatolícka cirkev. Problém sa mal riešiť tak, „*že by sa táto cirkev neetablovala ako samostatná, ale pridružila k pravoslávii*“.¹¹ Úmysel vytvoriť národnú katolícku cirkev sa nikdy nerealizoval. Štátom organizovaná

8 VNUK, F.: Dokumenty o postavení katolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1945 – 1948. Matica Slovenska, Martin 1998, s. 181.

9 PETRANSKÝ, I. A.: c. d., s. 126.

10 Podľa ruskej historičky G. P. Muraškovej prezident republiky Edvard Beneš v rozhovore s G. G. Karpovom 17. 6. 1946 schvaľoval zrušenie Brestskej únie s Rímom na západnej Ukrajine a vyslovil úmysel uskutočniť opatrenia na prestup uniátov na Slovensku na pravoslávie. MURAŠKO, G. P.: Osudy gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku po druhej svetovej vojne. Pozícia Moskvy vo svetle materiálov ruských archívov. In: BARNOVSKÝ, M. – KODAJOVÁ, D. (eds.): Koniec druhej svetovej vojny a problémy cirkevnej politiky v nasledujúcom období. AEP, Bratislava 2006, s. 120 – 121.

11 BULÍNOVÁ, M. – JANIŠOVÁ, M. – KAPLAN, K. (eds.): Cirkevní komise ÚV KSČ 1949 – 1951. Edice dokumentů. I. Cirkevní komise ÚV KSČ („*cirkevní šestka*“) duben 1949 – březen 1950. Doplněk, Praha – Brno 1994, s. 22 – 23.

Katolícka akcia v roku 1949, ktorá mala byť prvým krokom k tomuto cieľu, narazila na taký odpor Vatikánu, biskupov a veriacich, že vedenie KSČ 27. júna 1949 podpisovú akciu zastavilo a neskôr od svojho pôvodného zámeru upustilo.¹² Zlúčenie gréckokatolíckej cirkvi s pravoslávnu sa však stalo realitou už o necelý rok.

Obdobie od konca leta 1948 do mája 1950 je obdobím prípravy a realizácie plánu na likvidáciu gréckokatolíckej cirkvi. Najprv však bolo treba tento zámer nejakým spôsobom zdôvodniť a gréckokatolícku cirkev natoľko zdiskreditovať, aby stratila právo na existenciu. V očiach gréckokatolíckych veriacich sa to okrem nepatrných výnimiek nepodarilo nikdy dosiahnuť, preto sa muselo siahnuť po mocensko-administratívnych prostriedkoch a metódach. Východiskovou tézou v argumentačnom arzenáli bolo tvrdenie, že Únia s Rímom bola pred 300 rokmi obyvateľstvu násilne vnútená, preto sa treba vrátiť k viere pradedov – pravosláviu. K tejto viere sa treba vrátiť aj z toho dôvodu, že gréckokatolícka cirkev zlyhala – takto znela druhá téza. Toto zlyhanie sa vraj prejavilo v tom, že gréckokatolícki hodnostári a kňazi boli maďarónmi, služobníkmi nacistického Nemecka, „reakčného a nepriateľského Vatikánu“, pomocníkmi banderovcov, nepriateľmi pravoslávia, Sovietskeho zväzu, integrity Československa a jeho ľudovodemokratického zriadenia. Na zdiskreditovanie cirkvi bol dobrý každý argument bez ohľadu na to, či bol pravdivý, polopravdivý alebo bol úplnou lžou.

Súčasne sa šírila správa o tom, že Gojdič sa usiluje zblížiť gréckokatolícku cirkev s rímskokatolíckou, že chce odstrániť ikonostasy, východné obrady a „pokatolíčiť“ gréckokatolícku cirkev. Dokonca sa tvrdilo, že v tomto smere už uzavrel tajnú dohodu s rímskokatolíckymi ordinármi. Doterajšie výskumy nepotvrdili existenciu takejto dohody a je málo pravdepodobná, pretože Gojdič bol vždy odporcom latinizácie gréckokatolíckej cirkvi a dbal o čistotu byzantsko-slovanských obradov. Pravdou je iba to, že kňazom radil, aby šli do rímskokatolíckej cirkvi len v prípade, keď gréckokatolícka bude zakázaná, lebo viera je rovnaká, iba obrady sú iné, kým v pravoslávnej cirkvi je to naopak. Pokiaľ ide o zblížovanie oboch cirkví, skutočne k nemu dochádzalo v oblasti vzájomnej pomoci a organizovania spoločných podujatí. Na základe uznesenia Kongregácie Ecclesia orientalis z 11. novembra 1948 pripravovali biskupi ČSR niektorých rímskokatolíckych kňazov na pomoc gréckokatolíkom.¹³ Zblížovanie oboch cirkví bolo obranným reflexom na útoky moci proti katolíckej cirkvi, jeho cieľom však nebola latinizácia gréckokatolíckej cirkvi. Zmyslom šírenia tejto správy bolo zdôvodniť zásah proti gréckokatolíckej cirkvi a presvedčiť veriacich, že keď si chcú zachovať byzantsko-slovanský rítus, nezostáva im nič iné, ako konvertovať na pravoslávie. Vychádzalo sa z predstavy, že pre laikov sú dôležitejšie obrady ako vierouka. Vzhľadom na to, že obrady gréckokatolíckej a pravoslávnej cirkvi sú takmer totožné, predpokladalo sa, že v prípade ich ohrozenia, by gréckokatolíci prestúpili na pravoslávie. Nestalo sa tak. Tento argument „zabral“ iba u nevelkej časti Rusínov – Ukrajincov.

Otázka prípravy a priebehu tzv. Akcie P (pravoslávie) je už v doterajšej literatúre pomerne dobre spracovaná a zdokumentovaná, preto obmedzím faktografiu na nevyhnutné minimum. Cirkevné oddelenie ÚAV NF od začiatku roka 1949 upozorňovalo na nebezpečenstvo „pokatolíčenia“ gréckokatolíckej cirkvi, ale do konca leta sa prakticky nepodnikli

12 Podrobnejšie o nepokojoch na Slovensku v súvislosti s „Katolíckou akciou“ pozri: PEŠEK, J. – BARNOVSKÝ, M.: Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948 – 1953. Veda, Bratislava, s. 77 – 81; LETZ, R.: Prenasledovanie kresťanov na Slovensku. In: Zločiny komunizmu na Slovensku 1948 – 1989 (1). Vydavateľstvo M. Vaška, Prešov 2001, s. 99 – 101.

13 KAPLAN, K.: Stát a cirkvi v Československu 1948 – 1953. Doplněk, Brno 1993, s. 114.

nijaké kroky, aby sa tomu zabránilo. Do popredia sa totiž dostala „Katolícka akcia“, ktorá vyvolala napätie v spoločnosti a nepokoje veriacich. Až koncom augusta 1949 odporučilo cirkevné oddelenie ÚAV NF pravoslávnej cirkvi, aby zamerala svoju činnosť na gréckokatolíkov na východnom Slovensku a prisľúbilo jej finančné prostriedky vo výške 3 miliónov Kčs. Súčasne spolu s predstaviteľmi pravoslávnej cirkvi vypracovalo plán ďalšej činnosti: vybudovať organizačné strediská na východnom Slovensku, zvýšiť počet duchovných, dokončiť výstavbu chrámov a získať aspoň jeden gréckokatolícky kostol a desať gréckokatolíckych kňazov. Cirkevná komisia ÚV KSC schválila tento plán 31. augusta 1949.¹⁴

Po rozhodnutí Ruskej pravoslávnej cirkvi vyslať do Československa delegáciu na vysvätenie biskupov sa cirkevná komisia ÚV KSC vrátila k tejto otázke. Napriek tomu, že Gustáv Husák, vtedajší predseda Zboru poverenikov a šéf Slovenského úradu pre veci cirkevné, nesúhlasil s príchodom delegácie moskovskej patriarchie a so začatím prestupu gréckokatolíkov na pravoslávie, komisia sa 4. januára 1950 uzniesla, aby sa zájazd ruskej delegácie pravoslávnej cirkvi konal podľa pôvodného programu, a aby jej stranické a štátne orgány poskytli pomoc.¹⁵ Pobyt delegácie Ruskej pravoslávnej cirkvi na čele s metropolitom krutickým a kolomenským Nikolajom (občianskym menom Boris Jaruševič), druhým mužom po patriarchovi, trval dva týždne, od 31. januára, keď delegácia prekročila hranice, do 15. februára 1950. Delegácia navštívila Prahu, Olomouc, Brno, Bratislavu, Košice a Prešov. Na východnom Slovensku sa zdržala tri dni. Metropolita sa stretol s mnohými stranickými a štátnymi funkcionármi, mal niekoľko verejných prejavov a vysvätil dvoch biskupov. Návšteva mala oficiálny charakter, spojila sa s manifestáciami na obranu mieru. Avšak jej hlavným poslaním bolo pripraviť pôdu na prestup gréckokatolíkov na pravoslávie a zviditeľniť pravoslávnu cirkev.

Predsedníctvo ÚV KSC a jeho cirkevná komisia po zhodnotení návštevy delegácie moskovskej patriarchie a jej ohlasu dospeli 27. februára k rovnakému záveru: začať akciu prestupu gréckokatolíkov na pravoslávie. Rozchádzali sa však v otázke postoja k biskupom. V uznesení predsedníctva sa uvádzalo, že vyvrcholením akcie „*má byť internácia Gajdiča, Hopka a vedenia gréckokatolíckej cirkvi. Len v prípade, že by Gajdič a vedenie robili neprekonateľné ťažkosti pri prestupe, bolo by možné navrhnúť opatrenia proti nim skôr*“.¹⁶ Naproti tomu cirkevná komisia ÚV KSC navrhla internovať Gajdiča a Hopka už pred začatím akcie a ich „*zatknutie zdôvodniť spojením s banderovcami... a spolčením s rímskokatolíckou hierarchiou proti vôli veriacich*“.¹⁷ Postupovalo sa podľa rozhodnutia Predsedníctva ÚV KSC.

Prestupová akcia, ktorá dostala názov Akcia P, sa mala začať vysvetľovacou kampaňou v tlači a vytváraním návratových výborov (návrat k pravoslávniu) z gréckokatolíckych kňazov a laikov, ochotných prestúpiť na pravoslávie. Ich úlohou bolo získať spolu so zástupcami štátnej správy a pravoslávnej cirkvi väčšinu gréckokatolíkov na prestup na pravoslávie a potom zvolať zjazd svojich delegátov. Pôvodne sa rátalo s dvoma sobormi (snemami), s malým a veľkým. Prvý mal zvoliť ústredný výbor pre návrat k pravoslávniu a vydať ohlas, výzvu k veriacim a kňazom, druhý mal akciu ukončiť zrušením Užhorodskej únie. Situácia sa však vyvinula tak, že sa konal iba jeden sobor. Iniciatívu v tomto smere vyvinuli delegá-

14 BULÍNOVÁ, M. – JANIŠOVÁ, M. – KAPLAN, K. (eds.): c. d., s. 221

15 Tamže, s. 327. Poznámka M. B.: G. Husák sa po prijatí uvedeného uznesenia podriadiť straníckej disciplíne, a kým bol na čele Zboru poverenikov a Slovenského úradu pre veci cirkevné, dôsledne sa zasadzoval za realizáciu Akcie P.

16 Tamže, s. 402.

17 Tamže, s. 389.

ti návratových výborov a východoslovenskí funkcionári. Vedúci stranícki a štátni činitelia – Viliam Široký, Zdeněk Fierlinger a Ladislav Holdoš – s týmto návrhom súhlasili.¹⁸

Zasadnutie delegátov návratových výborov sa začalo v Prešove 28. apríla 1950 v dopoludňajších hodinách ako pracovná konferencia gréckokatolíkov. Po krátkom čase sa konferencia vyhlásila za „sobor“ a zvolila návrhovú komisiu. Táto predložila návrh vopred pripraveného uznesenia: zrušiť Užhorodskú úniu z roku 1646, prerušiť zväzok s Rímom a vrátiť sa do lona pravoslávnej viery, vyzvať gréckokatolícke duchovenstvo a laikov v ČSR, aby tak urobili a požiadať patriarchu moskovského a celej Rusi o prijatie pod jeho právomoc. Účastníci aklamačným hlasovaním schválili návrh uznesenia a manifest. Takmer o mesiac neskôr predseda Štátneho úradu pre veci cirkevné a podpredseda vlády Z. Fierlinger oznámil exarchovi moskovskej patriarchie, že jeho úrad považuje uznesenie soboru o likvidácii Únie a návrate bývalých uniátov do pravoslavia za oprávnené rozhodnutie.¹⁹ Od tejto chvíle z hľadiska štátnej moci prestala gréckokatolícka cirkev v Československu existovať.

Zo všetkých väčších cirkví na Slovensku bola na začiatku 50. rokov minulého storočia najbrutálnejšie postihnutá práve gréckokatolícka cirkev. V doterajšej historickej literatúre a publicistike sa vyskytujú rôzne názory na príčiny tohto javu a na úlohu jednotlivých faktorov pri likvidácii gréckokatolíckej cirkvi.²⁰ Nazdávam sa, že pri posudzovaní tejto otázky treba mať na zreteli skutočnosť, že rovnaký osud postihol gréckokatolícke cirkvi v Sovietskom zväze a v Rumunsku (Sedmohradsku). Trochu odlišným spôsobom dočasne zanikla gréckokatolícka cirkev v Poľsku v rokoch 1945 – 1947. Korene „riešenia“ gréckokatolíckej otázky treba hľadať v širších súvislostiach – v atmosfére studenej vojny, stalinizmu a vo vyhrotených rozporoch medzi komunistickými štátmi a Vatikánom, ktorý čoraz hlasitejšie varoval pred nebezpečenstvom komunizmu. Moskva odpovedala ostrým protivatikánskym kurzom a už v roku 1945 doň zapojila aj Ruskú pravoslávnu cirkev. Gréckokatolícka cirkev na západnej Ukrajine bola prvou obeťou tohto kurzu. Takzvaný cirkevný sobor vo Lvove začiatkom marca 1946 zrušil Brestskú úniu s Rímom z roku 1596.

Na likvidácii gréckokatolíckej cirkvi v Československu boli zainteresované tri subjekty a každý z nich mal na to vlastné dôvody: sovietske štátne a stranícke vedenie, moskovská patriarchia s exarchátom v Československu a vládnuce kruhy v ČSR. Nesporné je, že impulz prišiel z Moskvy už tým, že táto ako prvá „riešila“ gréckokatolícku otázku, čo bolo pre československých komunistov smerodajné. Ako som už uviedol, G. G. Karpov už v

18 V. Široký vtedy zastával funkciu predsedu KSS a ministra zahraničia ČSR. Z. Fierlinger bol podpredsedom vlády a šéfom Štátneho úradu pre veci cirkevné. L. Holdoš bol poverenikom – predsedom Slovenského úradu pre veci cirkevné.

19 Z. Fierlinger napísal 26. 5. 1950 list, ktorý exarcha Jelevferij dostal 27. 5. 1950 a 28. 5. ho zverejnil v rámci Posolstva duchovenstvu a veriacim. Posolstvo bolo publikované vo viacerých periodikách, o. i. aj v českom cirkevnom časopise *Hlas pravoslavi*, roč. 6, 1950, č. 6, s. 109 – 110.

20 Uvediem niekoľko príkladov bez toho, aby som s jednotlivými autormi polemizoval. Podľa M. Fedora iniciátorom a hybnou silou Akcie P bola pravoslávna cirkev. „*Pravdou však je aj to, že bola to pravoslávna cirkev, ktorá naliehala, aby opatrenia proti gréckokatolíckej cirkvi boli už definitívne a aby sa robili urýchlene*“. FEDOR, M.: *Z dejín gréckokatolíckej cirkvi v Československu 1945 – máj 1950*. Byzant, Košice 1993, s. 126, 145. Historik J. Mlynárik píše, že zrušenie gréckokatolíckej cirkvi bolo pomstou za banderovcov, že to bol prostriedok ako z Rusinov podľa Stalinovho receptu urobiť Ukrajincom, pretože „*gréckokatolícka cirkev sa javila ako prvá a hlavná prekážka k tejto premene*“. Súčasne Akciu P charakterizuje ako „*rusifikáciu cirkvi a rozšírenie duchovnej soviétizácie*“. MLYNÁRIK, J.: *Osud banderovců a tragédie feckokatolíckej cirkve*. Nakladatelství Libri, Praha 2005, s. 52, 67, 69. Podľa O. R. Halagu Ukrajinci prostredníctvom Akcie P chceli „*utvorit' základňu na ukrajinizáciu bývalého Prešovského kraja, ktorý politicky ovládli*“. HALAGA, O. R.: *Byla též akce P*. Literární listy, 20. 6. 1968.

júni 1946 navrhol sovietskej vláde, aby sa prijali opatrenia na rozloženie uniatskej cirkvi na Slovensku a na jej následnú pravoslavizáciu. Moskva dala príklad a súčasne mala záujem o to, aby sa v Československu rozšírila sféra vplyvu Ruskej pravoslávnej cirkvi a oslabil vplyv Vatikánu. Sovietsky faktor bol teda prítomný v dvoch podobách, po stranícko-štátnej línii a po línii moskovskej patriarchie, čo však neznamená, že bol vždy akcelerátorom pri príprave a „riešení“ gréckokatolíckej otázky v Československu. Komunistická moc v ČSR bola zainteresovaná na likvidácii gréckokatolíckej cirkvi z viacerých dôvodov. Chcela tým obmedziť vplyv „nepriateľského“ Vatikánu a oslabiť katolicizmus na Slovensku, ktorý v jej očiach bol jedným zo zdrojov slovenského separatizmu a potenciálnym odporcom komunizmu. Na druhej strane pravoslávna cirkev bola lojálna voči režimu. Motívom pravoslávnej cirkvi v Československu, ktorá sa v tom čase nachádzala pod jurisdikciou moskovského patriarchu, bola snaha po rozšírení. Od prestupovej akcie si sľubovala niekoľkonásobné zvýšenie počtu veriacich. Medzi pravoslávnu a gréckokatolíckou cirkvou bolo už dávnejšie akési súperenie o veriacich a ich vzájomné vzťahy neboli najlepšie. Viacerí pravoslávni kňazi a archierei boli zasvätení do prípravy Akcie P a podieľali sa na jej príprave a realizácii, ale veriaci sa v nej neangažovali. Treba však zdôrazniť, že pravoslávna cirkev nebola hlavným činiteľom pri likvidácii gréckokatolíckej cirkvi. Na to nemala ani dostatok síl, pretože patrila k marginálnym cirkvám na Slovensku. Rozhodujúcu úlohu pri duchovnom znásilnení gréckokatolíckej cirkvi zohrali mocenské štruktúry, bez ktorých nebolo možné prestupovú akciu uskutočniť.

Idea prevedenia gréckokatolíkov do pravoslávnej cirkvi sa zrodila v súvislosti s myšlienkou o vytvorení národnej katolíckej cirkvi s využitím cyrilometodskej tradície. V obidvoch prípadoch šlo o to, aby sa cirkev odpútala od Vatikánu. V gréckokatolíckej cirkvi sa tento cieľ – na rozdiel od rímskokatolíckej cirkvi – dosiahol, no nie preto, že by kládla menší odpor, ale v dôsledku toho, že bola menej početnou cirkvou s východným obradom, čo uľahčovalo vládnucim kruhom zlomiť jej odpor a využiť i zneužiť pravoslávnu cirkev pri jej likvidácii. Gréckokatolícka cirkev na Slovensku plných 18 rokov (od mája 1950 do júna 1968) oficiálne neexistovala, nebola štátom uznaná, ale z hľadiska cirkevného práva neprestala existovať. Svätá stolica nikdy neuznala právoplatnosť prešovského „soboru“. V skutočnosti iba zmenila formu pôsobenia, obrazne povedané prešla do katakomb. Väčšina gréckokatolíckych kňazov odmietla prestúpiť na pravoslávie, preto boli najprv internovaní a neskôr, v rokoch 1951 – 1952, vysťahovaní do českých krajín a čiastočne aj na západné Slovensko, aby ich prítomnosť na východnom Slovensku nenarúšala konsolidáciu pravoslávnej cirkvi. Do Česka presídlili vyše 100 kňazov s rodinami, kde pracovali obyčajne ako robotníci na štátnych majetkoch, stavbách, v baniach a priemyselných závodoch. Biskupov zatkli a vo vykonštruovaných súdnych procesoch ich v roku 1951 odsúdili na dlhoročný žalár – P. Gojdiča na doživotie a V. Hopka na 15 rokov väzenia. Gojdič zomrel v leopoldovskej väznici v deň svojich narodenín 17. júla 1960 vo veku 72 rokov. Na začiatku novembra 1951 bol stav nasledujúci: 132 gréckokatolíckych duchovných po prestupe na pravoslávie pokračovalo v pastoračnej činnosti ako pravoslávni kňazi. Do roku 1953 klesol ich počet na 96. 156 kňazov sa „nezjednotilo“ s pravoslávnu cirkvou, 66 z nich bolo internovaných v kláštore v Podolinci, 19 sa ukrývalo, 34 bolo v civilnom zamestnaní, na farách zostalo ešte 32 gréckokatolíckych kňazov, ale duchovnú činnosť nesmeli vykonávať.²¹

Pokiaľ ide o veriacich, neexistujú v tomto smere žiadne štatistiky. Štátne orgány na začiatku 50. rokov odhadovali počet gréckokatolíkov, ktorí sa zmierili s pravoslávím, na

21 ŠTURÁK, P.: c. d., s. 127.

50 – 60 %.²² Tento údaj je zrejme zveličený. Dôležité však je, že zďaleka nie u všetkých bolo zmierenie sa s pravoslávím trvalé, pretože duchovne sa s pravoslávnu vierou stotožnila iba neveliká časť gréckokatolíkov, čo napokon ukázal aj rok 1968. Bývalá gréckokatolícka komunita sa v podstate rozdelila do troch skupín. Prvá nekládla zjavný odpor proti pravoslávii. Bola síce pomerne početná, ale vnútorne rôznorodá. Nachádzali sa v nej bývalí gréckokatolíci, ktorí prestúpili na pravoslávie dobrovoľne, ale nebolo ich veľa. Ďalej tu boli ľudia s nižším prežívaním náboženskej viery. Mnohí z nich sa riadili heslom „*Cirkvi sú rôzne, ale Boh je len jeden*“, preto nie je dôležité, akého sme vierovyznania. Napokon značnú časť tejto skupiny tvorili tí, ktorí sa s pravoslávím zmierili iba navonok a dočasne, kým neexistovali gréckokatolícke farnosti.

Druhú skupinu tvorili veriaci, ktorí po zániku gréckokatolíckej cirkvi hľadali cestu k rímskokatolíckej cirkvi. Bola to cesta plná prekážok, najmä v prvej polovici 50. rokov, pretože rímskokatolíckym kňazom zakázali vysluhovať sviatosti bývalým gréckokatolíkom. Napriek tomu k polatinčeniu gréckokatolíkov dochádzalo, najmä v južných okresoch východného Slovenska. Tretia skupina pozostávala z veriacich, ktorí sa nepriklonili ani k pravoslávii, ani k rímskokatolíckej cirkvi. Trvali na svojej viere i na východných cirkevných obradoch. Nemali chrámy, ani štátom uznaných kňazov. Sami si odbavovali bohoslužby a iné cirkevno-náboženské úkony pri kríži, na cintoríne alebo v niektorom súkromnom dome, prípadne potajomky vyhľadávali „nezjednotených“ gréckokatolíckych kňazov, aby im pokrstili či zosobášili deti. Práve táto skupina sa najviac pričínala o obnovu legálnej činnosti gréckokatolíckej cirkvi.

Podľa názoru štátnych a pravoslávnych činiteľov malo k získaniu gréckokatolíkov pre pravoslávie prispieť utvorenie michalovskej eparchie na čele s biskupom Alexandrom (občianskym menom Viktor Mihalič), bývalým kanonikom prešovskej gréckokatolíckej diecézy koncom júla a v auguste 1950. Aj zrušenie exarchátu moskovskej patriarchie a vyhlásenie autokefality (nezávislosti) Pravoslávnej cirkvi v Československu 8. – 9. decembra 1951, čím sa zmenil jej právny status, bolo v istej miere motivované snahou získať gréckokatolíkov.²³ Očakávané výsledky sa však nedostavili.

Komunistický režim občiansky diskriminoval a šikanoval gréckokatolíckych kňazov i veriacich, ktorí neprestúpili na pravoslávie, a tvrdo postihoval tých duchovných, čo tajne vykonávali krsty, spovede atď., alebo sa angažovali v akciách zameraných na obnovu legálnej činnosti gréckokatolíckej cirkvi, postavenej mimo zákon. Akákoľvek jej činnosť sa preto hodnotila a trestala ako činnosť nepovolených náboženských siekt. V 50. rokoch 20. storočia boli trestne stíhaní viacerí gréckokatolícki kňazi a rehoľníci. Okrem súdnych procesov s jednotlivcami boli dva procesy so skupinou gréckokatolíckych duchovných, rehoľníkov a laikov. V júli 1955 bezpečnosť zatkla 17 osôb tzv. Ljavincovej ilegálnej skupiny, z toho 7 gréckokatolíckych kňazov, 6 rehoľníkov a rehoľníčok. Išlo o ľudí, ktorí rozširovali „tajné fakulty“, zaoberali sa výchovou kňazského dorastu, sprostredkúvali vysvätenie bohoslovcov a domáhali sa obnovenia gréckokatolíckej cirkvi. Najvyšší súd v Prahe vyniesol 6. septembra 1956 rozsudky. Traja obžalovaní boli odsúdení na 4 roky väzenia, u ostatných deviatich obžalovaných boli tresty nižšie.²⁴

22 PEŠEK, J. – BARNOVSKÝ, M.: c. d., s. 251.

23 Tento krok odporúčal aj už spomínaný predseda Sovietskej pravoslávnej cirkvi pri Rade ministrov ZSSR G. G. Karpov. Pozri: MURAŠKO, G. P.: c. d., s. 133.

24 Na 4 roky väzenia boli odsúdení Ivan Ljavinec, Michal Majovský a Štefan Lazor. Výška trestu u ostatných obžalovaných bola nasledujúca: Ján Hirka bol odsúdený na 2 a pol roka odňatia slobody, Irenej Bačinský a Oľga Mydlíková na 2 roky, Emil Zorvan a Mikuláš Sigesti na 18 mesiacov, Vladimír Molčanyi a Emma

V septembri 1958 odsúdil Krajský súd v Prešove v procese s Mironom Petrašovičom a spol. 6 osôb za trestné činy podvracania republiky a marenia dozoru nad cirkvami a náboženskými spoločenstvami. Skutočnou podstatou trestného činu bolo to, že obžalovaní šíрили smernice pre činnosť „nezjednotených“ gréckokatolíckych kňazov, podávali informácie „nepriateľskému zahraničiu“ (Vatikánu) o postavení katolíckej cirkvi v Československu a vyvíjali aktivity zamerané na povolenie legálnej činnosti gréckokatolíckej cirkvi. Výška trestu sa pohybovala od 1 do 4 rokov straty slobody.²⁵ Tak v procese s Ivanom Ljavincom a spol., ako aj v procese s Mironom Petrašovičom a spol. boli rozsudky v porovnaní s rozsudkami na začiatku 50. rokov miernejšie. Treba však zdôrazniť, že skutky, za ktoré boli odsúdení, sa v demokratických štátoch nepokladali za trestné.

Postavenie gréckokatolíckej cirkvi mimo zákon v roku 1950 na dlhý čas destabilizovalo cirkevnopolitickú situáciu na východnom Slovensku. Po niekoľkých rokoch si aj vedúci komunistickí funkcionári uvedomovali iracionálnosť tohto kroku a jeho negatívne následky. Svedčí o tom aj rozhovor prvého tajomníka ÚV KSS Karola Bacíľka s generálnym konzulom Sovietskeho zväzu v Bratislave V. D. Kariakinom v roku 1954.²⁶ Predsedníctvo ÚV KSS na čele s Alexandrom Dubčekom vyjadrilo nedomyslenosť Akcie P v uznesení z 27. marca 1965. Konštatovalo sa v ňom, že návratová akcia sa v roku 1950 uskutočnila „bez širokej analýzy politicko-ekonomickej situácie a cirkevno-náboženských pomerov na východnom Slovensku, bez hlbšieho rozboru súvislostí a možných následkov...“ Vedenie KSS dospelo k záveru, že „problém gréckokatolíckej cirkvi (...) sa mohol z hľadiska našej republiky riešiť obdobne ako vo všetkých ostatných cirkvách s tým, že by sa bola politicky izolovala a odstránila reakčná hierarchia a medzi drobným duchovenstvom a veriacimi by sa bolo rozvíjalo vlastenecké a mierové hnutie“.²⁷

Problém gréckokatolíckej cirkvi nastoľovala Svätá stolica počas československo-vatikánskych rokovaní, ktoré sa začali v roku 1963. Československá strana kategoricky odmietla rokovať o tejto otázke s pokryteckým argumentom, že zjednotenie gréckokatolíkov a pravoslávnych bolo vnútornou záležitosťou týchto cirkví a vláda zobrala tento fakt iba na vedomie bez toho, aby sa chcela zaoberať meritom veci. Mocenská elita bola presvedčená, že Vatikán nastoľuje gréckokatolícku otázku preto, že sa netýka iba Československa, ale aj niektorých ďalších komunistických štátov. Z tohto dôvodu sa koncom marca a začiatkom apríla 1965

Dudková na 16 mesiacov a Tadeáš Kaminský na 1 rok straty slobody. Archív ÚPN, fond KS ZNB – S ŠtB Košice, sign. 320. Rozsudok Najvyššieho súdu v Prahe z 6. 9. 1956.

25 Krajský súd v Prešove na hlavnom pojednávaní 22. – 24. 9. 1958 vyniesol tento rozsudok: Miron Petrašovič bol odsúdený na 2 roky, Teodor Rojkovič na 3 roky, Ján Potaš na 4 roky, Ján Zuber na 3 roky, Štefan Simko na 2 a pol roka a Michal Szekely na 1 rok väzenia. Do tejto kauzy zapadá aj proces s jezuitom Michalom Potockým, ktorý bol prerokovaný zvlášť a odsúdený na 4 roky straty slobody. Na odvolacom pojednávaní na Najvyššom súde v Prahe 25. – 27. novembra 1958 sa prípad J. Potaša vylúčil na samostatné pojednávanie, na ktorom sa mu trest znížil na 2 roky. Výška trestu Petrašoviča, Rojkoviča a Szekelyho sa nezmenila. Zuberov trest sa na druhom pojednávaní Krajského súdu v Prešove 15. 1. 1959 znížil z 3 rokov na 2 a pol roka väzenia. Prípad Š. Simka sa vrátil na krajskú prokuratúru na došetrenie a neskôr bol odsúdený na 2 roky väzenia. Archív ÚPN, fond KS ZNB - S ŠtB Košice, sign. V 745, s. 133 – 140, 144 – 152, 160 – 167; KS MV (B 10 - 7), inv. jednotka 31, škatuľa 2. Vyhodnotenie prípadu „Dekan“.

26 K. Bacílek o. i. povedal: „Nebolo treba konvertovať nepripravené, fanaticky náboženské a zaostalé roľnícke obyvateľstvo na inú konfesiu, a keď sme už prestup začali, tak sa nebolo treba ponáhľať. Teraz starú chybu treba napravnovať (...) návrat k oficiálnemu povoleniu gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku nie je možný, ale ťažko niečo vymyslieť na udržanie týchto ľudí (...) v pravosláví“. MURAŠKO, G. P.: c. d., s. 134.

27 PEŠEK, J. – BARNOVSKÝ, M.: Pod kuratelou moci. Cirkvi na Slovensku v rokoch 1953 – 1970. Veda, Bratislava 1999, s. 151.

vec ešte konzultovala v Moskve. Sovietski činitelia uviedli, že vláda ZSSR neuvažuje obnoviť uniatskú cirkev ani v súčasnosti, ani v budúcnosti.²⁸ Pokiaľ ide o gréckokatolícku cirkev v Československu, analogické stanovisko zaujalo vedenie KSS a KSC už predtým.

Stranícki a štátni funkcionári približne od polovice 60. rokov 20. storočia už pravoslávnu cirkev nenútili k väčšej aktivite na získanie tých gréckokatolíkov, ktorí ju stále odmietali akceptovať. V podstate sa zmierili aj s tým, že časť bývalých gréckokatolíckych farností sa polatinčila, hoci v rokoch 1949 – 1950 tvrdili, že Akcia P má zachrániť gréckokatolíkov pred polatinčením. Vedeli, že pri návratovej akcii roku 1950 sa používalo násilie a administratívne metódy, ako aj to, že výsledky nezodpovedajú pôvodným očakávaniam. Samotný čin likvidácie gréckokatolíckej cirkvi prostredníctvom jej splynutia s pravoslávnu cirkvou pokladali v československých podmienkach za chybu, ale z vnútro- i zahraničnopolitických dôvodov ju nechceli verejne priznať a napraviť. Oprávnené sa obávali, že takýto krok by destabilizoval pomery v pravoslávnej cirkvi na Slovensku a mohol by poslúžiť ako precedens pre Vatikán i pre násilím spravoslavizovaných gréckokatolíkov v Sovietskom zväze a Rumunsku.

V roku 1968 sa skončilo jedno z najťažších období v dejinách gréckokatolíckej cirkvi po tom, čo bola v roku 1950 obrazne povedané zahnaná do katakomb. Od marca 1968 narastalo na východnom Slovensku hnutie za obnovu gréckokatolíckej cirkvi, ktoré po zrušení cenzúry podporovala aj tlač. Biskup V. Hopko, ktorý bol prepustený na slobodu 12. mája 1964, napísal 19. marca 1968 list Národnému zhromaždeniu, v ktorom žiadal rehabilitáciu gréckokatolíckej cirkvi a jej sídelného biskupa P. Gojdiča. Dňa 10. apríla 1968 sa konal v Košiciach aktív za účasti 133 gréckokatolíckych kňazov a 64 laikov. Zhromaždenie vydalo rezolúciu s požiadavkami: 1. „*Vyhlasiť prešovský sobor z 28. apríla 1950 a tiež aj jeho dôsledky pre nás, gréckokatolíkov, za neplatný. Gréckokatolícka cirkev sa nemá považovať za zrušenú a gréckokatolíci sa nemajú považovať za pravoslávnych.*

2. *Gréckokatolícku cirkev v Československu ako náboženskú spoločnosť rehabilitovať, považovať ju aj pred zákonom, aj v praxi za rovnoprávnu s ostatnými štátom uznanými cirkvami. Do dôsledkov a po všetkých stránkach rehabilitovať gréckokatolíckych biskupov, kňazov a všetkých gréckokatolíckych veriacich*“.²⁹ Účastníci aktívu zvolili Akčný výbor gréckokatolíckej cirkvi. Jeho úlohou bolo zastupovať záujmy gréckokatolíckej cirkvi, kým sa neuskutoční rehabilitácia cirkvi a nezriadi ordinariát. Čestným predsedom Akčného výboru sa stal biskup Hopko a predsedom Ján Murín. V apríli 1968 sa začali rokovania medzi štátom a zástupcami gréckokatolíckej cirkvi.

Vláda už začiatkom apríla 1968 prisľúbila riešiť gréckokatolícku otázku, ale s rozhodnutím otáľala. Medzitým sa dali do pohybu gréckokatolícke dediny na východnom Slovensku. Preberali majetok a konali gréckokatolícke bohoslužby. Do 13. júna 1968, keď vláda prijala uznesenie o povolení činnosti gréckokatolíckej cirkvi, gréckokatolíci prebrali 63 kostolov (cerkví). Vládnym uznesením č. 205/1968 Zb. sa povolila činnosť gréckokatolíckej cirkvi a ministrovi financií a povereníkovi SNR pre kultúru a informácie sa uložili úlohy na realizáciu tohto uznesenia. Súčasne vláda schválila nariadenie č. 70/1968 Zb. o hospodárskom zabezpečení gréckokatolíckej cirkvi štátom. Podľa neho majetok pravoslávnej cirkvi, ktorý získala po prešovskom „sobore“, sa mal rozdeliť na základe dohody medzi gréckokatolí-

28 V Moskve túto otázku konzultovali K. Hrůza, vedúci odboru pre veci cirkevné Ministerstva školstva a kultúry ČSSR a L. Valchář, pracovník ideologického oddelenia ÚV KSC, ktorí boli v Moskve na pozvanie Sovietsku pre cirkevné záležitosti pri Rade ministrov ZSSR v dňoch 27. 3. – 2. 4. 1965. Tamže, s. 152 – 153.

29 Rezolúcia z aktívu gréckokatolíckeho duchovenstva v Košiciach dňa 10. 4. 1968. In. Kalendár gréckokatolíkov 1969. SSV, Trnava 1969, s. 48 – 49.

kou a pravoslávnu cirkvou. Pokiaľ by k dohode nedošlo do 6 mesiacov, o majetku malo rozhodnúť Povereníctvo SNR pre kultúru a informácie. Na vyriešenie otázok súvisiacich s činnosťou gréckokatolíckej cirkvi mali krajské národné výbory zriaďiť správne komisie. Do ich pôsobnosti patrilo rozhodovať o udelení súhlasu na zriadenie duchovenských miest a o udelení štátneho súhlasu na výkon duchovnej činnosti kňazom gréckokatolíckej cirkvi I. a II. stupnice. Okrem toho mali schvaľovať uzavreté dohody o rozdelení majetku.

Vládne uznesenie a nariadenie neupokojilo ani jednu cirkev, pravoslávnu šokovalo a gréckokatolícku pobúrilo. Gréckokatolícka cirkev sa totiž neobnovovala a nerehabilitovala v tom zmysle, že by sa jej vrátil všetok majetok, ktorý vlastnila pred 18 rokmi. Vláda iba legalizovala činnosť gréckokatolíckej cirkvi, ale nerušila ustanovenie o právoplatnosti uznesení prešovského „soboru“. Správne komisie začali pracovať už koncom júna 1968 a okupácia Československa vojskami piatich štátov Varšavskej zmluvy 21. augusta 1968 ich činnosť dočasne prerušila. Po povolení činnosti gréckokatolíckej cirkvi sa bývalé gréckokatolícke farnosti mali hlasovaním rozhodnúť, aké vierovyznanie si zvolia. Gréckokatolícka a pravoslávna cirkev začali medzi sebou súperiť o veriacich. Z 241 farností sa vrátilo naspäť ku gréckokatolíckej cirkvi 206 farností, 5 bolo zrušených, 20 prešlo v rokoch 1950 – 1968 na latinský obrad a 10 zostalo pri pravoslávnych.³⁰ Vzhľadom na to, že medzi gréckokatolíckou a pravoslávnu cirkvou nedošlo k dohode o rozdelení majetku, majetkovoprávne otázky zostali nedoriešené až do pádu komunistického režimu. Vzájomné vzťahy medzi gréckokatolíckou a pravoslávnu cirkvou sa v rokoch 1968 – 1969 mimoriadne vyostřili najmä v tých farnostiach, kde výsledky hlasovania neboli jednoznačné, čím vznikli obce a farnosti s veriacimi oboch cirkví, ale kostol bol len jeden. V takom prípade sa cirkvi mali dohodnúť o spoločnom užívaní kostola, ale dohody tohto druhu sa uzatvárali ťažko a ešte ťažšie sa plnili. Gréckokatolíckej cirkvi sa vrátil katedrálly chrám svätého Jána Krstiteľa v Prešove. Biskupská rezidencia a seminár zostali však aj naďalej v rukách pravoslávnej cirkvi. Počas týchto napätých vzťahov dochádzalo medzi veriacimi oboch vierovyznaní aj k verbálnym a fyzickým útokom a k ničeniu sakrálnych predmetov. Pravoslávna cirkev sa ťažko vyrovnávala s novou situáciou a gréckokatolícka cirkev, ako sa uvádzalo v jednej správe, si počínala nie ako povolená, ale ako obnovená cirkev.³¹

Po povolení činnosti musela gréckokatolícka cirkev nanovo budovať svoju organizačnú základňu. Kľúčovou otázkou bolo zriadenie biskupstva a menovanie správcu diecézy. Biskupský úrad bol zriadený v Košiciach už 17. júla 1968. Riaditeľom biskupskej kancelárie sa stal Andrej Zima, tajomníkom Ján Murín a tretím spolupracovníkom bol Štefan Ujhelyi. Títo biskupstvo spravovali v mene Akčného výboru, pretože biskup Hopko nebol ešte rehabilitovaný.³² Vzhľadom na to, že sídelný biskup P. Gajdič zomrel vo väznici, predpokladalo sa, že ho nahradí pomocný biskup V. Hopko, no nestalo sa tak. V decembri 1968 navštívil Hopko Rím, aby prerokoval so Svätou stolicou naliehavé problémy prešovskej diecézy. Prijal ho aj pápež Pavol VI. Ten 20. decembra menoval Jána Hirku za ordinára gréckokatolíckej cirkvi v Československu³³ a menovací dekrét vystavený Kongregáciou pre východné cirkvi priniesol Hopko po návrate z Ríma. Bolo to prekvapenie pre mnohých, najmä pre

30 ŠTURÁK, P.: c. d., s. 154.

31 Archív ÚPN, fond KS ZNB – S ŠtB Košice, škatuľa č. 115, inv. č. 9997/2, reg. č. 9213. Gréckokatolícka cirkev na východnom Slovensku – správa ŠtB Košice z 28. 3. 1972.

32 VNUK, F.: Popustené putá. Katolícka cirkev na Slovensku v období liberalizácie a nástupu normalizácie (1967 – 1971). Matica slovenská, Martin 2001, s. 201.

33 BORZA, P. Mgr.: Mons. Vasil' Hopko a jeho úsilie o záchranu a obnovu gréckokatolíckej cirkvi v Československu. Naše svedectvo, ročník 4, 2003, júl – august, s. 13.

Rusínov – Ukrajincov. To si pravdepodobne uvedomila aj Svätá stolica. Preto pápež prostredníctvom Msgr. Giovani Cheliho, pracovníka Rady pre verejné záležitosti cirkvi vo Vatikáne, informoval československú stranu, že by rád vymenoval biskupa Hopka za titulárneho arcibiskupa, aby nemal pocit krivdy a uspokojil ukrajinských gréckokatolíkov. Keďže československé vládne kruhy nejavili o to záujem, zámer pápeža sa nerealizoval.³⁴ Štátna správa potvrdila menovanie Hirku až po splnení určitých podmienok. Stalo sa tak 2. apríla 1969. V ten istý deň bol Hopkovi udelený štátny súhlas do funkcie svätiakeho biskupa, a to listom Ministerstva kultúry Slovenskej socialistickej republiky. O deň neskôr bola zverejnená správa o rehabilitácii V. Hopka. J. Hirka sa ujal úradu 23. apríla 1969. Toho istého dňa bol rozpustený Akčný výbor gréckokatolíckych duchovných, ktorý dočasne zastupoval cirkevnú vrchnosť vo vzťahu k štátu. Biskupský úrad sa preniesol z Košíc do Prešova.

Normalizácia, t. j. obnovenie komunistického monopolu moci, zastavila demokratizačný proces so všetkými dôsledkami, vrátane zmeny pojanuárovej cirkevnej politiky roku 1968. Potlačila všetky pokusy o dôslednú rehabilitáciu gréckokatolíckej cirkvi a podrobila ju prísnemu dozoru. Umŕtvil sa aj rehabilitačný proces postihnutých gréckokatolíckych duchovných, najmä biskupa P. Gojdiča.³⁵ Úrady iba povolili exhumáciu a prevezenie ostatkov biskupa z leopoldovského väzenského cintorína do Prešova. Dňa 29. októbra 1968 bola rakva uložená do kaplnky apoštolov Petra a Pavla v katedrálom chráme sv. Jána Krstiteľa v Prešove. V novembri 1968 ju na príkaz stranických a štátnych činiteľov premiestnili do katedrálnej krypty.³⁶ Počas normalizácie sa gréckokatolícka cirkev opäť ocitla v nemilosti mocných. Zo strany vládnuceho establishmentu bola skôr trpenou ako uznávanou cirkvou. Istý čas sa dokonca uvažovalo o jej opätovnom administratívnom zrušení. Takýto krok by však bol úplnou fraškou cirkevnej politiky s nepredvídateľnými následkami, čo si zrejme uvedomili aj vládni činitelia. Štátna vrchnosť zvolila jemnejšie formy útlaku a obmedzenia pastoračnej činnosti. Legalizácia a znovuvytvorenie gréckokatolíckej cirkvi podobne ako uzákonenie česko-slovenskej federácie patrili k tým zriedkavým výsledkom Pražskej jari, ktoré prežili normalizáciu.

Úplnej rehabilitácie sa dožila gréckokatolícka cirkev až po páde komunistického režimu. Vrátila sa jej rezidencia v Prešove, v roku 1990 sa obnovila činnosť kňazského seminára a Gréckokatolíckej bohosloveckej fakulty. Pápež Ján Pavol II. 21. decembra 1989 vymenoval J. Hirku za sídelného prešovského biskupa. Na základe zákonného opatrenia Predsedníctva SNR č. 211/1990 Zb. z 29. mája 1990 sa riešili majetkovoprávne otázky medzi gréckokatolíckou a pravoslávnu cirkvou. Zákonodarca akceptoval právny nárok gréckokatolíckej cirkvi na reštitúciu in integro. Podľa sčítania obyvateľstva k 3. marcu 1991 bolo na Slovensku 178 733 gréckokatolíkov (3,4 % z celkového počtu obyvateľstva). Za 10 rokov ich počet vzrástol na 219 831 (4,1 %).

34 PEŠEK, J. – BARNOVSKÝ, M.: V zovretí normalizácie. Cirkvi na Slovensku 1969 – 1890. Veda, Bratislava 2004, s. 42 – 43.

35 Štefan Gojdič, brat biskupa P. Gojdiča, požiadal 26. 4. 1968 Najvyšší súd v Prahe o preskúmanie rozsudku Štátneho súdu v Bratislave z 15. 1. 1951 ohľadne svojho brata. O návrhu na začatie prieskumového konania rokoval Krajský súd v Košiciach 11. 11. 1971. Výpisom z knihy úmrtí zistil, že navrhovateľ Štefan Gojdič zomrel 11. 7. 1968. Obhajca ustanovený odsúdenému po vykonanom dokazovaní na verejnom zasadnutí vyhlásil, že návrh na prieskumové konanie podaný navrhovateľom berie späť a nežiada, aby sa v prieskumovom konaní pokračovalo. Krajský súd v Košiciach 29. 11. 1971 uznesením zobral na vedomie túto skutočnosť. Archív ÚPN, fond KS ZNB – S ŠtB Bratislava, zväzky starých písomností, sign. S 1410/8. Poznámka M. B.: Biskup P. Gojdič bol súdne rehabilitovaný až po páde komunistického režimu (27. 9. 1990).

36 POTAŠ, M., OSBM: Dar lásky. Spomienky na biskupa Pavla Gojdiča, OSBM. Vydavateľstvo USPO Peter Smolík, Prešov 1999, s. 322.

Gréckokatolícka cirkev na Slovensku po druhej svetovej vojne

Resumé

Postavenie gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku sa po druhej svetovej vojne niekoľkokrát menilo. Relatívne najpriaznivejšie bolo v prvých povojnových rokoch a po páde komunistického režimu. Poštátnením cirkevných škôl a internátov v roku 1945 bola síce postihnutá aj gréckokatolícka cirkev, ale pastoračnú činnosť mohla vykonávať bez obmedzení a spočiatku mala aj dôveru vtedajších vládnych kruhov. Po nastolení komunistického monopolu moci vo februári 1948 sa jej postavenie zmenilo. Už na prelome rokov 1948 – 1949 ju štátna moc hodnotila ako „najreakčnejšiu cirkev“ a v apríli – máji 1950 ju zlikvidovala cestou pravoslávizácie. Gréckokatolícki biskupi boli vo vykonštruovaných súdnych procesoch odsúdení na dlhoročný žalár. Kňazi, ktorí neprestúpili na pravoslávie, boli najprv internovaní a v rokoch 1951 – 1952 vykázaní na územie Čiech a Moravy.

Zo všetkých väčších cirkví na Slovensku a v Československu bola najviac postihnutá gréckokatolícka cirkev. Osemnásť rokov sa nachádzala mimo zákona, nebola štátom uznaná, preto nemohla verejne pôsobiť. Z hľadiska cirkevného práva však neprestala existovať. Až v júni 1968 v dôsledku masového hnutia za obnovu gréckokatolíckej cirkvi a demokratizačného procesu sa povolila jej legálna činnosť. Počas tzv. normalizácie (1968 – 1989) sa opäť ocitla v nemilosti mocných a pod prísny dozor štátnych orgánov. Z pohľadu vládnych kruhov bola trpenou cirkvou. Až po páde komunistického režimu koncom roku 1989 sa dožila dôslednej rehabilitácie a úplného uvoľnenia náboženského života.